

ՊԱՏՐԻԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Ա. ՆԱՄԱԿԵԱՆԻ

ԱՐԱՆԵԱՆԻ ՄՕՑ

ՍԷՐԵԼԵ Ք՝ՂԸ

Գրում եմ այս նամակը գաւառական քաղաքում, Արանեանի տանը: Դու գիտես, որ Արանեանը անտառապետ է այստեղ: Եկայ դիտմամբ նորան այցելելու և ո՛րչափ ես ինձ բազդաւոր եմ համարում: Նորան գտայ առաջւանից աւելի զւարթ և ուրախ: Սև այդ է իմ բազդաւորութեան գլխաւոր պատճառը: Ինձ ձանձրացրեց մեր միւս ծանօթների տխուր և յոգնած տրամադրութիւնը: Արանեանը այս րոպէին հարկաւոր գործով դուրս է եկել տանից մի քանի ժամով, և ես յարմար միջոց եմ համարում քեզ նամակ գրելու: Պատմեմ քեզ իմ այստեղ գալը և նորա հետ տեսնելը:

Երէկ կէսօրից չեւ ժամը երեքին հասայ այս քաղաքը: Կառավարը գիտէր մեր անտառապետի տունը և քչեց ուղիղ նորա մօտ: Կառքը կանգնեց դրան առաջին. ես վայր ցատկեցի կառքից — մօտեցայ կիսափակ դրանը և սկսեցի զգուշութիւնով բանալ. բայց ոչ ով չ'երևաց աչքիս: Հարցրի կառապանիցս. արդեօք չի սխալւել նա՞՝ բերելով ինձ ուրիշի տունը: Սա զարմացայ, որ անտառապետի տանը չէր երևում ոչ մի ծառայ, չէր լսում ոչ մի ձայն և աղմուկ: Մէկ էլ տեսայ մի սենեակից դուրս եկաւ մի 17—18 տարեկան աղջիկ՝ զարմանալի անմեղ և խելօք երեսով և արագ քալելով մօտիկացաւ ինձ:

— Ո՞ւմ էք կամենում, հարցրեց նա հետաքրքրութիւնով:

—Այստե՞ղ է կենում անտառապետ Արանեանը:

—Այո՛, բայց տանը չէ. այսօր երեկոյեան պէտք է որ յետ դառնայ:

—Մի՞թէ նա քաղաքումը չէ, հարցրի ես անհանգիստ ձայնով:

—Ո՛չ, գնացել է որսի իւր մի ծանօթի և իւր ծառաների հետ:

—Բայց ես պէտք է նորան անպատճառ տեսնեմ. խնդրեմ ցոյց տաք ինձ նորա սենեակը, ես նորան կը սպասեմ:

—Նորա սենեակը փակած է. բայց... այս բոլորէն:

Աղջիկը չը վերջացրած իւր խօսքը, վազեց սենեակ և իսկոյն յետ դարձաւ, խնդրելով իւր հօր բերանից, որ իջնեմ նոցա մօտ— մինչև անտառապետի գալը: Ես սկսել էի տխրել փոքր ինչ անյաջող սկզբի վերայ, բայց յետոյ հետաքրքրւեցի ինձ հիւրասիրողներով, որոնց հետ կարող էի ծանօթանալ և որոնցից կարող էի ժողովել մի քանի տեղեկութիւններ Արանեանի մասին մինչ նորա հետ տեսնելը: Ենորհակալութիւնս յայտնեցի աղջկան և հրամայեցի կառապանին տեղափոխել պայուսակս կառքից սենեակ:

Աղջիկը առաջնորդեց ինձ մինչև սենեակ, համեցէք արաւ նստելու մի ամուր և բաւականին գեղեցիկ աթոռի վերայ և անհետացաւ ինքը: Ես էլ՝ առանց երկայն մտածելու՝ նստեցի ինձ ցոյց տւած աթոռի վերայ և սկսեցի անորոշ կերպով մտածել: Սենեակը, որի մէջ ես նստած էի, մի զարմանալի տպաւորութիւն էր անում վերաս: Ինձ այնպէս էր թւում, որ ես գտնուում եմ մի թանգարանում: Սենեակը լիքն էր զանազան իրեղէններով և՛ նոր, և՛ հին տեսակի: Օճառքը և պատերի մի մասը բռնւած էին ծառերի և թռչունների նուրբ նկարներով՝ արևելեան ճաշակի: Ինձ շատ գրաւեց մի ծառ, որի ճիւղերի վերայ նստած էր մի անյայտ թռչուն իւր փօքրիկ ձագիկներով: Պատերից մէկի վերայ բռնւած էր մի մեծ ժամացոյց երկայն ճօճանակով, որ զանդաղ շարժւում էր բարձր ձայն հանելով: Համեմատեցի ժամացոյցս նորա հետ և անայ, որ մօտաւորապէս ճիշդ են:

Դուռը բացւեց և մտաւ մի առաջի ծերունի՝ կիսաբրդալիս հագուստով, որ մի թեթեւ գլուխ խոնարհեցնելով՝ ողջունեց ինձ.

—Բարև էք եկել. մեր սիրելի հիւրն էք:

Ողջունեցի. ներողութիւն խնդրեցի, որ ստիպւած եմ իջնել նոցա սենեակում. յայտնեցի, որ Արանեանի շատ մօտիկ ծանօթն եմ:

—Շա'ւո ուրախ ենք, ձեր տունը համարեցէ՛ք, բոլորովին հանգիստ եղէ՛ք:

Ձը գիտէի ի'նչ բանից սկսել խօսակցութիւն:

—Խնդրեմ ասացէ՛ք. այս ձեր տունն է. այո՞:

—Այո՛, իմ սեպհականութիւնն է:

—Բայց դուք կարծեմ բնիկ այստեղացի չէք, ասացի ես՝ տեսնելով նորա օտարոտի հագուստը և ձևերը:

—Ես գաղթական եմ՝ Սեասոօպօլի կուի ժամանակից եկած: Ճանապարհին հիւանդացան կինս ու երկու երեխաս և մեռան: Ես մնացի այրի: Եւ երկայն ժամանակ ես սուգ էի պահում, մտադիր չէի ամենևին պսակել: Բայց յետոյ, երբ գործերս լաւացան և ես փոքր ինչ հանգստացայ, սկսեցի մտածել ընտանիքի մասին և նորից պսակեցի: Կինս հինգ տարուց յետոյ մեռաւ՝ թողնելով ինձ համար միակ միսթարութիւն Աննայիս, որ այդ ժամանակ շորս տարեկան աղջիկ էր և այժմ իմ ընկերն է ու օգնականը: Աստուած ինձ տւաւ և մի լաւ տնկեց՝ մեր անտառապետին, որ ինձ համար որդուց էլ թանգ է: Ահա՛ երկու տարի է ինչ մեր տանն է: Եւ ի'նչ աղնւասիրտ մարդ է: Եթէ մի քանի այսպիսի տղերք լինէին մեզանում—էլ ի'նչ հոգս:

Վերջին խօսքերը ասելով՝ նա մէկ նայեց վերաս և յետոյ՝ գլուխը շարժելով՝ մտածմունքների մէջ ընկաւ: Աննայի և Արանեանի մասին անմիջապէս կից պատմութիւնը ծագեցրեց իմ մէջ մի հասկանալի ենթադրութիւն, որ սակայն չը գիտեմ ինչո՛ւ ինձ շատ չը զարմացրաւ այն բոլորէին: Ինձ ընդունելու եղանակը, ծերունու մոտերիմ նայւածքը, իմ անսովոր տպաւորութիւնները—աննկատելի կերպով ընտելացրին ինձ լսելու Արանեանի և ծերունու մէջ սերտ յարաբերութիւններ: Ես իմ կողմից՝ իբրև լրումն նորա խօսքերի՝ աւելացրի թէ.

—Արանեանը մեր ընկերութեան մէջ շատ սիրւած էր:

—Լա՛ւ մարդ է. բայց մենակ է: Վախենում եմ սկսի տխրել և կեանքում բաղդաւոր չը լինի:

—Ինչո՞ւ. նա տիտուր մարդ չէր մեր ընկերութեան մէջ:

—Այժմ էլ տիտուր չէ, մի'նչև անգամ շատ ուրախ է և զլարթ. բայց հոգս շատ է անում: Փամանակով հոգսը կը սկսի նորան ուտել:

Ջահիլ օրերումն ես ամեն բան հեշտ էի տանում. իսկ այժմ շուտ եմ յոգնում և թուլանում:

Աղջիկը մոռա՝ ձեռքին բռնած մատուցարան երկու բաժակ թէյով, որ և առաջարկեց ինձ և իւր հօրը: Աղջիկը ինքն էլ նըստեց փոքր ինչ հեռու՝ մի փոքրիկ պահարանի մօտ:

—Շատ ժամանակ է չէք տեսել անսառապետին, հարցրեց ծերունին:

—Մօտ չորս տարի է: Այն օրից, երբ մենք ուսումներս աւարտեցինք, այլ ևս չէ յաջողել միմեանց տեսնելու: Նամակագրութիւն ունեցած ենք:

—Իսկ դո՛ւք ինչո՞վ էք պարապում:

—Ես արհեստագէտ եմ, տեխնիկ. շուտով գնալու եմ Բագու, որտեղ ինձ հրաւիրել են:

—Իսկ մինչև այժմ:

—Ձանազան գործարաններում էի պարապում. վերջին կէս տարին էլ անցկացրի արտասահմանում:

—Խնդրեմ ասէ՛ք, ի՞նչպէս է ձեր ազգանունը, հարցրեց շտապով աղջիկը դէպի իմ կողմը ձգելով գլուխը:

—Պատրիկեան:

—Պատրիկեան Սամսո՞ն. այո՞:

—Այո՛, օրիո՛րդ:

—Ձեզ յաճախ յիշում է Արանեանը: Նա ցոյց է տւել մեզ ձեր նամակները: Ի՞նչ երկայն նամակներ էք դուք գրում:

—Միթէ՞ ձանձրացնող են.

—Ո՛չ, շատ հետաքրքրական են. բայց ես առաջին անգամն էի տեսնում այդ տեսակ նամակագրութիւն:

Ծերունին տեղից վեր կացաւ, նորից ձեռքս սեղմեց ի նշան մտերմութեան:

—Աննա՛, դու էլ բարեկի՛ր մեր սիրելի հիւրին: Շա՛տ ուրախ եմ: Ինչպէ՛ս զարմանալու է Արանեանը. եթէ նա իմանար թէ դուք գալու էք՝ շտապած կը լինէր յետ դառնալու: Դուք նորան կարծեմ ձեր գալու մասին ոչինչ չէք գրած:

—Ո՛չ. ես ինքս էլ չը գիտէի թէ այսօր այստեղ կը լինեմ, իմ գալը յանկարծ եղաւ:

Աննան տարաւ բաժակները նորից թէյ բերելու: Ծերունին հաղորդեց մի քանի տեղեկութիւններ իւր կեանքից, պատմեց, որ տունը բոլոր կահ կարասիքով գնել է մի հայ մեծատունից, որ աժան կերպով զիջել էր տունը ծերունուն այն պայմանով, որ միջի զարդարանքները պահպանեն ըստ վաղեմի սովորութեան և որ մեծատունը՝ այդ քաղաքը եկած ժամանակ՝ իրաւունք ունենայ իջնել այդ տանը: Յոյց տւաւ մի ձեռագիր, որի կազմի վերայ շարւած էին ակնեղէններ գեղեցիկ խաչի եզերքով:

Թէյից յետոյ բերին մի փոքրիկ նախաճաշիկ՝ հասկացնելով քաղաքավարի, որ երեկոյեան պէտք է լինի կարգին կերուխում, երբ Արանեանը վերադառնայ:

Յետոյ ինձ թողին հանգիստ—այգպիսով կարողութիւն ունիով ինձ՝ փոքր ինչ ազատ շարժումներ անելու, իմ կծկւած մարմինը դրստելու: Սենեակը այնքան հետաքրքրական էր, որ ես ամեն անկիւնում կանգ էի առնում և նայում այս ու այն առարկային կամ նկարին:

Իմ բազդից Արանեանը աւելի շուտ վերադարձաւ, քան սպասում էին տանտէրերը: Նորա գալը շատ աղմկալի էր: Յանկարծ մեծ դռները բաց արին և ձիերով մտան բակը: Ես նայեցի պատուհանին և սկսեցի տնտղել մեր սիրելի Արանեանի երեսը: Պաշտօնական գլխարկի տակ նորա գեղեցիկ մեծ աչքերը չէին երևում. բայց յանկարծ երեսը շուռ տւաւ գէպի պատուհանս և ես ճանաչեցի առաջւայ մեր Արանեանին... միայն մի րոպէք, մտածեցի ես իսկոյն, զուր տեղն է այնքան երկարացրել կամ երկայն պահում: Արանեանը ձիուց վայր իջաւ:

Ծերունին և աղջիկը դուրս թռան և ինչ որ ուզում էին ասել Արանեանին. բայց նա չէր լսում նոցա ձայնը և միայն ուրախ ժրպտում էր՝ հեռուից ողջունելով նոցա: Ես չը կարողացայ համբերել և դուրս թռայ:

—Արանեան, բարեւ, Արանեան, բզաւեցի ես:

—Այս ո՛ւմն եմ տեսնում. Պատրիկեան, դու ե՞ս. աչքիս չեմ հաւատում:

Մենք վաղեցիւնք միմեանց և ջերմաջերմ համբուրեցինք:

—Պատրիկեան, սիրելի՛, ի՛նչ խելօք բան ես արել: Դէ գնա՛նք,

զնա՞նք, բարեկա՛մ, սենեակս. է՛յ, Սիմօ՛ն, շուտով ձիերը կապի՛ր և ինձ մօտ ե՛կ։ Պատրիկեան, Պատրիկեան, ի՛նչքան խօսելու բաներ ունեմ քեզ հետ։

Արանեանը ողջունեց ծերունուն և նորա աղջկան, յետոյ վազեց, իւր սենեակի դուռը բացեց։ Մտանք ներս։

—Դէ՛ մէկ էլ մի լաւ համբուրւենք, յետոյ խորհենք ուրիշ բաների մասին։ Այ այսպէ՛ս։ Եղբա՛յր, երեք սենեակ ունեմ, բոլորն էլ քոնն են. ազատ կարող ես օգտւել։ Սպասի՛ր. շա՛տ ժամանակ է եկել ես։

—Մի երեք ժամ կայ։

—Լաւ, մի բան տւի՞ն ուտելու, խմելու։

—Այո՛, ինչպէս է։ Թէ՛ էլ խմեցի, նախաճաշիկ էլ արի։

—Մենք այս երեկոյ մի լաւ քէֆ կ'անենք։ Ինձ մօտ երկու հիւր են դալու. մէկը իմ որսակիցն է, միւսը—այստեղի բժիշկը, որի մասին մի անգամ գրել էի քեզ իմ նամակումը։

Արանեանը դուրս եկաւ, ծառային կանչեց, պատէրներ տւաւ և դարձաւ դէպի ինձ։

—Սեղանի վերայ վեց հողիկը լինենք։ Բացի քեզնից ու ինձնից և յիշած երկու հիւրերից՝ մեզ հետ կը լինեն և տանտէրս իւր աղջկանով, որոնց հետ յոյս ունեմ արդէն ծանօթացել ես։

—Այո՛, ծանօթացայ... քեզ շատ սիրում են։

—Այո, մենք բարեկամ ենք և եթէ ուզում ես աւելի լաւը իմանալ, Աննան—հարսնացուս է։

—Ի՞նչ ես ասում. միթէ՞։

—Այս վճուած է և ոչ միայն մեր մէջն է վճուած, այլ և հասարակութիւնը զիտէ. նշանը դրւած է։ Ես քեզ բոլորը կը պատմեմ և լաւ բաներ կը պատմեմ։ Դեռ առաջ դու մէկ հաղորդի՛ր քո վերջին ամիսների կեանքից. զիտես որ տեղեկութիւններ չ'ունեմ։ Դեռ հիւրերս շուտ չեն գալ. ժամանակ ունենք։

Ես պատմեցի մանրամասն ամեն բան իմ կեանքից, յետոյ կարճ կերպով շարեցի նորա առաջ խորհրդածութիւններս, նախազիծներս և իմ գործնական կեանքից դուրս բերած նկատողութիւններս։ Արանեանը լսում էր ինձ՝ կարգի բերելով սենեակը, դրստելով շորերը. իսկ երբեմն կանգ առնելով և իւր խոշոր աչքերը վերաս չռելով։ Յանկարծ խօսքս կտրեց Արանեանը։

—Սպասի՛ր, Պատրիկեա՛ն. ճիշդն ասա՛ ինձ — սիրոյ հետ էլ ծանօթացել ես թէ ո՛չ:

—Դեռ ո՛չ:

—Այդպէս էլ կարծում էի:

—Ինչո՞ւ:

—Որովհետեւ կեանքդ բոլորը անց ես կացրել կամ գործարանում կամ փակեա՞ծ սենեակում.— աւելի կարգադրել ես, հրամայել ես, քան իբրեւ մի միջին մարդ ընդունել կեանքը իւր լաւ և վատ կողմերով:

—Մի՞թէ իմ դրութեան մէջ ուրիշները չեն սիրահարւում:

—Ինչու չէ. բայց չեմ կարծում թէ նոքա զգան սիրոյ բոլոր ոյժը իւր բնական մեծութիւնով և առողջ հրապոյրով: Ես հաւատում եմ, որ յու էլ մտածել ես սիրոյ մասին. բայց մտածել ես միայն:

—Արանեա՛ն, ժպտացի ես, իսկ դու, ինչպէս երևում է, արդէն լաւ ծանօթ ես այդ զգացմունքի հետ:

—Այո՛. և գիտե՞ս ինչը ինձ սովորեցրաւ սէրը գնահատել և ճանաչել.— անտառը: Դու չես հաւատում. բայց ճիշդ եմ ասում, այո՛, անտառը, լեռները, ջրի խոխովիւնը: Ո՛հ, չը գիտես ի՞նչպիսի մեծ խորհուրդ կայ նոցա մէջ: Ահա՛ այդ անտառներից դառնում էի ես և իմ տանը գտնում էի մի բնութեան զաւակ՝ տանտիրոջն աղջիկը— Աննային: Դա շատ հետաքրքրական աղջիկ է քո դիտողութեան համար. հետը մէկ խօսի՛ր, տես թէ ո՛րչափ ներդաշնակ և անարատ բնաւորութիւն է: Այդպիսի բնաւորութիւնները, կարծում եմ, միշտ թարմ են և առողջ հոգւով:

—Նա շատ էլ նման չէ մեր գաւառական աղջիկներին. ասում է, խօսում է ազատ և աւելի հասարակ է պահում իրան, քան կարելի էր սպասել. աւելի հասարակ, քան կարելի է հետեցնել քո խօսքերից:

—Այդտեղ իմ մեղն էլ կայ մասամբ: Այդ յետոյ: Դու շարունակի՛ր պատմութիւնդ. ես ուշադրութիւնով լսում եմ:

Ես լրացրի իմ պատմութիւնը: Արանեանը համաձայնեց իմ հայեացքների հետ և հաւանեց իմ առաջիկայ մտադրութիւնները. բայց նա չէ մարսում իմ այն կարծիքը, թէ կարելի է դրամագլխով

և ցանկութիւնով ընկերական մի ձեռնարկութիւն յաջողցնել. նա խիստ է, նա երկարացնում է գործը, պահանջելով, որ մարդիկը հաւատալին նոր գործին այնպէս, ինչպէս նոքա ընդունում են, որ ցերեկը չոյս է, իսկ գիշերը խաւար, և աշխատէին անձնէր: Արանեանը արդէն չափազանցութեան է հասցնում իւր գործնական լինելը՝ կարծելով թէ դրամով սկսածը իսկոյն կը քայքայւի, եթէ մարդիկը կատարելապէս համեարաշխ չեն:

—Ես ընդունում եմ, ձեակերպեց նա իւր միտքը այսպէս. կամ սպասել մինչև մարդիկ իրանք-իրանք կրթւեն, իմաստանան և հասկանան իրանց անելիքը, կամ գործելու փորձ անել—զոհելով անձը և բացառապէս իւր վերայ առնելով գործի բոլոր պատասխանատուութիւնը, առանց ուրիշներին հրաւիրելու որ և է մասնակցութեան:

Ես դարձեալ վիճեցի—հասկացնելով, որ Արանեանը չէ հասկանում իմ առաջարկած նախագիծների կենսականութիւնը... մեր խօսակցութեան վերջ տւին հիւրերը:

—Պարոններ, առաջ գնաց ասելով Արանեանը, այսօր մի որս ինքն իրան է ընկել իմ ձեռքը, իւր կամքով իմ տունը եկել.— ինդրեմ ծանօթանաք իմ սրտակից ընկեր Պատրիկեանի հետ. իսկ սոքա էլ իմ այստեղի լաւ բարեկամներն են. Սերոբեանը—իմ որսակիցը և Եաղութեան—այստեղի բժիշկը: Զեզ միմեանց հետ աւելի ծանօթացնելու համար՝ թող տւէ՛ք աւելացնեմ մի քանի խօսք էլ. Պատրիկեանը բնիկ կովկասեցի է, արհեստագէտ է, նոր է յետ դառնում պանդխտութիւնից և մտադիր է մեր Կովկասում կազմակերպել կամաց-կամաց արհեստագործների խմբեր, համայնքներ. Սերոբեանը—հրեշտակապետների ազգիցն է, ինքը նօտար, մեր ուսումնարանի հոգաբարձուն և կաքաւ ու աղէս սպանող. իսկ բժիշկ Եաղութեանը արդէն յայտնի է քեզ, Պատրիկեան, իմ նամակից. սաւառաստութեան և անտարբերութեան հազազգիւտ տիպար է:

—Ինչպէ՞ս թէ անտարբերութեան, մէջ մտաւ ծիծաղելով բժիշկը. այդ դուք ինձ անպատուում էք, սիրելի՛ս:

—Այսինքն անդրգւելիութեան, չափազանց լրջութեան, ուղղեց Արանեանը:

—Այդ ուրիշ ինդիր է, թէև ինչպէս տեսնում եմ, բարեկամ, ինձ դեռ լաւ չէք ուսումնասիրել:

—Դէ լաւ, Թողնե՛նք այդ բոլորը. պարոններ՛ր, նստեցէ՛ք և խօսե՛նք:

—Անտառապե՛տ, ասաց բժիշկը, այսօր, ինչպէս երևում է, յաջող որս էք ունեցել. շնորհաւորում եմ. Սերոբեանը պատմեց ինձ մանրամասնութիւնները:

—Բայց ես, ասաց՝ Սերոբեանը, անբաւական եմ իսկապէս մեր այս անգամեայ արշաւանքից, որովհետեւ երեք մեծ երամ բաց Թողի, հէնց որ միոքս է գալի—գժւում եմ:

—Այդ քո մշտական խօսքն է, պատասխանեց Արանեան: Ձէ, եղբա՛յր, լաւ որս արինք, շուտով վերջացրինք, շուտով էլ դարձանք և իմ Թանկագին հիւրիս չը ստիպեցի երկայն սպասելու: Սերոբեան, փոքր ինչ առաջ ես մի կողմնակի առիթով դրւատեցի որսորդութեան ազդեցութիւնը. մէկ պատմի՛ր սորան մեր անտառների և լեռների հրապույրների մասին: Պատրիկեան, պէտք է անպատճառ որսորդ դառնաս, եթէ չէ կեանքի մեծ վայելքներից և զաղանիքներից զրկւած կը մնաս: Որսորդութիւնով ես առօղջացայ: Տօ՛ յիշում էք, պարոններ՛ր, ինչպէս դիւրագրգիռ և ջգային մարդ էի այստեղ եկած առաջին ամիսները—ինչքան ինձ փնտել էր մեծ քաղաքի կեանքը.— այժմ այս երկու տարւայ մէջ ես դարձայ բնութեան որդի: Սերոբեանը իմ որսորդութեան ուսուցիչն էր. բայց պարոնը չէր էլ կասկածում թէ աշակերտը ուսուցչից կը գերազանցի:

—Դիցո՛ւք. այդ դեռ խնդիր է:

—Ոչ մի խնդիր չէ, այլ իրողութիւն է. բայց գիտես, Պատրիկեան, ե՛րբ ես զգացի որսորդութեան գլխաւոր ձգողականութիւնը—երբ առաջին անգամ սպանեցի մի վարազ: Մինչև այդ ժամանակը որսորդութիւնը մի յաւելւած էր իմ անտառային պաշտօնական զբօսանքներին, բայց երբ հրացանի հարւածով վայր գձեցի վարազին—ես ամբողջ շաբաթ դադար չ'ունէի—իմ ուրախութեան չափ չը կար. բայց պէտք է այն էլ ասեմ, որ այդ վարազի սպանելը մի պատահմունք էր. այստեղ վարազը հազւագիւտ է և շատ քիչերին է յաջողւած նորան որսալը:

Այս բոլոր խօսակցութեան ժամանակ ոտքի վերայ էինք, թէև Արանեանը նշան էր անում նստելու: Վերջապէս նստեցինք և սկսեցինք խօսել զանազան նիւթերի մասին: Բժիշկը պատմեց շատ

սխուր դէպքեր քաղաքի մարդիկների կեանքից, նկարագրեց տեղացիների բարքերից մի քանի բարոյական գծեր, որոնցով լանհամանումն է և փչանում իւրաքանչիւր հասարակական խընդիր: Սերոբեանը պատմեց ուսումնարանի մասին. զանգառուեց ուսուցչի վերայ. բայց առհասարակ ինձ երեւաց միջակ մտածողութեան մարդ, գաւառական ազգասէր, ուրախ ամենայն լաւ գործին մասնակցելու և օգնելու: Բժիշկը սկսեց քննադատել հոգաբարձուների գործերը և այնպիսի տխուր երևոյթներ ցոյց տաւ, որ դժւար էր հաւատալ. բայց բանից դուրս եկաւ, որ բոլորն էլ ճիշդ է: Սերոբեանը գիտէ այդ երևոյթները, ինքն ևս զգուշ է նոցանից. բայց և այնպէս գտնում է այդ բոլորը սպասելի, կարծես բնական. նա արդէն չափազանց կեանքի մարդ է:

Նորից թէյ խմեցի իմ նոր ծանօթների հետ միասին և աննկատելի կերպով խօսակցեցի մի քանի ժամ: Ներսեկաւ և ծերունին, որին մեծ յարգանքով ողջունեցին բոլորը: Ծերունին խառնեց մեր խօսակցութիւններին: Նորա բոլոր ասածներից ես այն եղբակացրի, որ նա հաւանում է մեր հասարակութեան մէջ մէկ ամենահին սերունդը, որին ինքը հասակակից էր և սորանից էլ աւելի հինը. մէկ էլ՝ ամենանոր սերունդը: Իսկ միջին սերունդը — այն, որ եղել է 50 — 60 և 70 թւականներում, համարում է մոլորեալ ոչխարներ, սերկու կողմից աւարաց, ինչպէս ասում էր ինքը: Հին մէջ գոյւում է աւանդապահութիւնը, նորերի մէջ անկեղծութիւն և անձնւիրութիւնը: Բժիշկը վիճեց այդ խնդրի վերաբերմամբ. վերջին առաքիւնութիւնների մասին նա լռեց. բայց աշխատեց համոզցնել, որ նոր սերունդը փոքր ինչ աւելի խելօք է, աւելի պահանջներ անող կեանքից և աւելի բարձր հետաքրքրութիւն պոռոզ: Բժիշկը իսկապէս մի շատ հետաքրքրական անձնաւորութիւն է: Նա այնքան գործող չէ անմիջապէս, որչափ քննադատ է:

Մինչդեռ մենք պարապած էինք մեր խօսակցութիւնով — միւս սենեակում պատրաստուում էր սեղանը: Արանեանը մէկ-մէկ դուրս էր վազում կարգադրութիւններ անելու: Վերջապէս հրաւիրեցին մեզ ընթրիքի:

Սեղանատուն զնալուց փոքր ինչ յետոյ մտաւ և տանտիրոջ աղջիկը՝ Աննան — աւելի զարդարուն հագնւած, քան տեսել էի առաջ:

Ձը դիտեմ, Արանեանի խօսակցութիւնն էր ազդել վերաս, թէ բոլոր այդ օրւայ անցքերը,—Աննան երեւաց աչքիս իբրեւ մի փայլուն աստղ, մի չքնաղ աղջիկ՝ խելօք և հեղ նայածքով։ Եւ քանի աւելի էի նայում վերան, այնքան աւելի գրաւիչ էր նա դառնում։ Եւ զարմանում էի՝ տեսնելով այդ գաւառական աղջկայ մէջ աւելի կրթւած հասարակութեան յատուկ նիստ ու կաց և խօսակցութիւն։

Ամենքը ջերմ ողջունեցին օրիորդին. նա ազատ և համարձակ առջ եկաւ, սեղմեց ամենի ձեռքը և յետոյ զանազան մանր-մունր խօսակցութիւնից յետոյ դառնալով բժշկին կամաց ձայնով հարցրեց.

—Պարոն բժիշկ, ի՞նչպէս վերջացաւ գրադարանի խնդիրը։

—Ոչի՛նչ. ինչո՞վ պէտք է վերջանայ. փող չեն տալիս գրքերի համար։

—Իսկ ժողովարարութիւնը ի՞նչ եղաւ. ամենքը սպասում են։

—Դեռ չի սկսել։

Սկսեցինք տեղաւորել սեղանի շուրջը։

—Այդ ի՞նչ գրադարան է, հարցրի ես բժշկից, որ նստեց իմ ձախ կողմից։

—Այստեղ մենք ցանկացանք մի գրադարան—լնթերցարան հիմնել. ամենքս խոստացանք օգնել այդ գործին. մենք պատրաստակաւութիւն յայտնեցինք մեր ստացած թերթերը նւիրելու գրադարանին. բայց պէտք կայ և գրքերի, որ կարելի է ձեռք բերել փողով։ Մեր քահանան եկեղեցում հրաւէր կարդաց ժողովրդին, որ սա օգնի այդ գործին։ Այժմ մեր ազգասիրութեան մենավաճառներից մէկը ցանկանում է անպատճառ. ինքը տանել գործը։ Մենք էլ նորան դէմ չենք. միայն թէ գործը առաջ տանի իսկապէս։ Ահա մի ամիս է՝ ինչ այսօր էգուց ասելով է մեզ մտիթարում։

—Մենք ժողովել ենք մօտ տասնչորս ռուբլի այդ նպատակով, ասաց Աննան։

—Մի՞թէ. կեցցէ՛ք։

—Այո՛, կարելի է յաջողցնենք և մի քանի ռուբլի էլ աւելցնելու։

—Այդ ո՞վքեր են ժողովել, հարցրի ես Արանեանից։

—Պատրիկեանը ուղում է իմանալ՝ այդ ո՞վ է ժողովել։ —Աննան ունի իւր ընկերուհիները, որոնք զասակից են եղած երբեմն զպրօցում և իւր ուրիշ ծանօթները։ Դոքա ամենքը կազմում են այս

մեր փոքրիկ քաղաքում մի փոքրիկ թագաւորութիւն: Ամեն բանի մէջ դոքա էլ իրանց վճիռներն են տալիս: Ահա այս բոլորին լսեցիր, որ դոքա արդէն ժողովել են տասն և չորս բուբլի փող. մի՛ կարծիլ թէ դա փոքր գումար է. այդ փողը ստացած է գոնէ մի յիսուն, վաթսուն մարդուց, որովհետեւ այդ շրջանի փող տւողները սովոր չեն 40—50 կոպէկից աւելի փող տալ:

Սեղանի վերայ կենացներ և բարեմաղթութիւններ ասուում էին մեծ ոգևորութիւնով: Արանեանը, որ անկոչ կառավարիչ էր դարձած, առաջարկեց խմել և քո կենացը. այնպիսի գեղեցիկ գոյներով քեզ նկարագրեց, որ սեղանակիցները մնացին ապշած. նա քեզ անուանեց և իւր ուսուցիչ. նա պատմեց, որ քո շրջանում նա սովորեց սիրել կեանքը և գործել նորա համար իբրեւ առողջ մարդ. կեցցե՛ս, քոյրի՛կս, քեզ յիշում են ամենքը մեծ ուրախութիւնով:

Նրբ որ Արանեանը առաջարկեց ծերունու կենացը՝ ցանկացաւ ծերունուն ամեն երջանկութիւն. բայց խնդրիւր ընդհանրացնելով աւելացրաւ, որ միւս անգամ ցանկալի չէ գաղթականութեան կրկնելիւ: Մերունին պատասխանեց մերձաւորապէս հետեւեալ կերպով.

— Բաւական է, ճշմարիտ է՝ բաւական է: Բայց մինչև այժմ եղած գաղթականութիւնները աւելորդ չեն եղած: Բացի ուրիշ ապացոյցներից՝ մէկն էլ այս տեսակ է: Ես մի չորս տարի սորանից առաջ գնացել էի սուրբ Կարապետ. այնտեղ համոզւեցի, որ գաղթականութիւնը ամեն վնասների հետ ունի և իւր լաւութիւնները: Ես լաւ տեսայ, որ մենք գաղթականներս աւելի ազատ և ազգաշէն մտածմունքներ ունենք, քան հաստատ նստածները: Գաղթելուց յետոյ մեր գլխում ամեն բան մտածութեան նիւթ դարձաւ. և՛ լեզու, և՛ կրօնը, և՛ մանուկների վիճակը, և՛ մարդկութիւն ձեռք բերելը և այլն. մինչդեռ նոքա, ինչպէս կպած մնացել են իրանց հողին, այնպէս էլ անշարժ մնացել են ամեն բանում: Աստուած տայ, որ նորից ոչ ոք չը գաղթի. բայց և մաղթենք, որ մեր ազգի երիտասարդները տան ժողովրդին աւելի հասկացողութիւն և զարթնեցնեն նոցա գլուխները:

Ընթրիքից յետոյ հիւրերը գնացին և մենք պատրաստուեցինք քնելու: Զը նայելով մեր յոգնածութեան և լաւ կերուխումին՝ մենք երկայն խօսում էինք պառկած տեղներս: Արանեանը պատմեց իւր

գործերի մասին, պատմեց, որ ինչպէս ամբողջ առաջին տարին յետ էր սովորեցնում տեղացիներին կաշառք տալուց, ինչպէս իրան համարում էին քաղաքում այդ պատճառով խելագար, իեկակորոյս: Առաջարկում է ինձ քնալ մի քանի օր և զնալ հարևան գիւղերը, որոնց հետ ինքը գործ ունի, տեսնելու թէ ի՞նչ է մեր գիւղացին և թէ ի՞նչպէս նա կարօտ է ազնիւ գործողների: Նա համոզւած է, որ լինելով ազնիւ մարդ և լաւ անտառապետ, նա կատարում է օգտաւէտ հասարակական գործ: Խօսեց մեծ անուշութիւնով իւր Աննայի մասին... Մտաբերեց մեր անցած գնացած օրերը: Այժմեան կեանքը համարում է նա, թէ և ո՛չ բաւականաչափ բաղադրեալ, բայց հաճելի: Ամիս ու կէսից յետոյ կատարւելու է հարսանիքը. քեզ էլ ինձ էլ հրաւիրում է միասին ուրախութեան: Մտադիր է քեզ նամակ գրելու:

Քեզ սիրող եղբայրդ՝ Ս. Պ.